

Lietuvos partizanai politinės filosofijos požiūriu

Kelių pastarųjų metų pasaulio istorijos įvykiai turėjo neigiamos įtakos partizanų kovos tarptautiniam prestižui ir objektyviam, nešališkam jos kaip karo rūšies vertinimui. Po 2001 m. rugsėjo 11-osios išpuolių ir vėlesnių radikalių islamistų veiksmų vis dažniau pradėta visiems partizaninio karo dalyviams lipdyti „teroristo“ etiketę tikintis viešo tarptautinio jų pasmerkimo. Tą patyrė ne tik čečėnų pasipriešinimo kovotojai; žvelgiant į praeitį ši tendencija susijusi ir su Lietuvos partizanais. Rusijos ideologams tapo kur kas lengviau teigti, kad lietuvių partizanai buvo paprasčiausi teroristai, o Lietuvos istorikams vis sudėtingiau įrodinėti, kad tai anaip tol ne tiesa.

Ar partizanų kova teisėta? Kas partizanus skiria nuo teroristų? Kur yra partizanų veiklos legitimumo ribos, kaip šiuo atžvilgiu turėtume vertinti Lietuvos partizanus?

Svarbiausi argumentai lyginant partizanus ir teroristus – jų karinių metodų panašumas bei „nekaltų gyventojų žudymas“. Tai linkę pripažinti ir kai kurie liberalūs Lietuvos istorikai, darantys tarsi retorinę nuolaidą, kad partizanų kova buvusi teisėta, nors joje buvę daug neteisingumo, neteisėtų veiksmų, „civilijų žudynių“ ir t. t. Logišką šios pozicijos išraišką Lietuvoje suformulavo Justinas Marcinkevičius, ilgai ir tragiškai kalbėjęs apie „brolžudišką karą“, kurį tarpusavyje kariavusios dvi lietuvių tautos dalys. Taip partizaninis karas paverčiamas tarsi vidine lietuvių tautos problema, visiškai nutylint, kad tai bu-

vo labai konkreti kova su Sovietų Sąjungos okupacija. Kaip sektinos laikysenos pavyzdys iškeliamą iki pilietinės mąstysenos nepriaugusi, patriotinių motyvų nepaisanti, prisitaikėliška niekur nesikišančio „paprasto lietuvių valstiečio“ pozicija.

Šiuos pavyzdžius miniu norėdamas parodyti, kad partizaninio karo sampratoje glaudžiai susipynę įvairaus lygio ir nevienodos prigimties aprašomasis bei vertinamasis diskursai. Norint kritiškai išgryninti šias sąvokas, būtina suvokti, kad vargu ar įmanoma grynai formali perskyra tarp partizanų ir teroristų veiklos. Formaliai, pagal veiklos pobūdį partizaninį karą mėginama apibrėžti Ženevos konvencijoje, orientuotoje į ankstesnę partizaninio karo istorinę stadiją ir nepritaikomoje miesto kovos sąlygoms¹. Karo veiklos pobūdžiu teroristų kova nesiskiria nuo partizanų: diversijos, materialinės infrastruktūros griovimas ir įbauginimo taktika. Tokios pat ir specifinės priemonės – sprogdinimai, mažų kovotojų grupių atakos į labai svarbius, lengvai pažeidžiamus taškus. Netgi civilijų gyventojų puolimas negali būti skiriamasis požymis: jei partizanai veikia prieš tuos, kuriuos laiko priešiškos sistemos atstovais, jais gali tapti ir nekovotojai, pavyzdžiui, politiniai sovietų valdžios atstovai ar rusai kolonistai Lietuvoje.

Kitaip tariant, prieš priešos sistemos atstovus veikia tiek partizanai, tiek teroristai. Šio dalyko nedera painioti su tuo, kad neretai

įvairūs kovos sąjūdžiai, remdamiesi skirtiniais požymiais, paverčia žmogų tos sistemos atstovu. Pavyzdžiui, palyginus Lietuvos partizanus, Prancūzijos pasipriešinimo veikėjus ir palestiniečių kovotojus, matyti, kad Lietuvos ir Prancūzijos atveju inkriminuojantis veiksnys yra tam tikras santykis su okupacine valdžia – jos rėmimas, kolaboravimas su ja, priklausymas jos struktūroms. Palestiniečių atveju priešiškos sistemos atstovai yra visi žydai. Čia išryškėja didžiulis civilizacinis skirtumas: viena vertus, iš esmės teisinis karo ir kariaujančių pusių vertinimas, antra vertus, rasiška ir religinė karo traktuotė. Nepaisant neretai išpūstos antirusiškos patriotinės retorikos, Lietuvos partizanai pripažįsta, kad okupantai bei kolaborantai iš esmės yra tokie pat žmonės, kaip ir jie, o priešais juos paverčia tik tam tikra specifinė veikla: okupacija, represijos, sovietų valdžios rėmimas ir t. t. Rusai nelaikomi priešais savaime – tiek, kiek jie nėra Lietuvos okupantai. Palestiniečiai veikia visai kitokioje civilizacinėje aplinkoje, kur sąvokos „žydai“ ir „arabai“ nusako ne tik etninę bei religinę priklausomybę, bet ir vertybes: priešu laikomas bet kuris žydas. Taigi europietiškam partizaniniam karui būdinga išsaugoti pagrindines teisinės formos nuostatas, o tai, savaime suprantama, sveti kraštams, nepatyrusiems *ius commune Europeum*. Tačiau šio skyrimo nepakanka norint atriboti partizanus nuo teroristų, nes formaliai žvelgiant palestiniečiai nesiskiria nuo prancūzų ar lietuvių rezistentų – visi kovoja su priešo sistemos atstovais, skiriasi tik prieš šamprata. Kita vertus, toks etnis-religinis žydo kaip prieš vertinimas vėlgi būdingas tiek palestiniečių „teroristui“, tiek reguliariajai Sirijos armijai; taigi šis požymis nėra būdingas vien teroristams ir negali būti vartojamas kaip specifinis juos apibrėžiantis skirtumas.

Vieną nuosekliausių perskyrų tarp partizanų ir teroristų diskusijoje suformulavo Vytautas Ališauskas: teroristai nuo partizanų

skiriasi cinišku „trečiųjų asmenų“, atsitiktinių stebėtojų, kurie niekaip nesusiję su kovos tikslais, traktavimu. Partizanai gali imtis represijų prieš civilius asmenis, jeigu tie atstovauja prieš struktūroms, bet jie nėra abejingi atsitiktinių žmonių aukoms, į kurias teroristai žvelgia kaip į nereikšmingą šalutinį kovos poveikį.

Tačiau ši perskyra, viena vertus, nėra labai svarbi karinės partizanų ar teroristų kovos atžvilgiu. Ji neišplaukia iš ypatingo tos kovos pobūdžio ir ne mažiau tinka vertinti taip pat reguliariosios kariuomenės santyki su atsitiktinėmis karinių veiksmų aukomis. Kita vertus, ji nuosekliai veda prie išvados, kad formali, iš pačios veiklos pobūdžio kylanti perskyra tarp partizanų ir teroristų yra neįmanoma; gali būti tik vertybinė perskyra, tiksliau, dažniausiai nurodoma vertybinė skirtis tarp „gerųjų“ ir „blogųjų“ partizaninio karo dalyvių, vėliau vienus įvardijant kaip „partizanus“, o kitus – kaip „teroristus“. Todėl rusams *vermacht* užnugaryje kovoję kariai visada bus „partizanai“, o lietuvių ar čečėnų pasipriešinimo dalyviai – „teroristai“ (arba „banditai“ – tai kiek senesnis tos pačios vertybinės nomenklatūros terminas).

Tai nereikia, kad neįmanoma objektyvi, neideologizuota vertybinė perskyra tarp partizanų ir teroristų. Mėginau parodyti tik tai, kad šios perskyros neįmanoma nubrėžti formaliai, remiantis pačioje karinėje veikloje glūdinčiais skirtumais. Tokią perskyrą galima mėginti formuluoti remiantis prudenceiniu sprendimu, moralės ir sveiko proto atžvilgiu įvertinant aplinkybes, lemiančias partizaninio karo ir jame taikomų priemonių pateisinimą, pavyzdžiui, išorinius kriterijus – režimo, su kuriuo kovojama, teisėtumą, elgesį su gyventojais, apskritai režimo „žmoniškumą“. Taip pat svarbūs ir vidiniai partizanų kovos požymiai: karinė drausmė ir organizacija, nuoseklus teisinių normų funkcionavimas, partizanų kovos laikino, pereinamojo pobūdžio suvokimas ir „reakcinė“,

atsakomoji veikimo prigimtis (šiuo požiūriu valstybingumą atkurti siekiantys lietuvių partizanai ar savo bendruomenę ginantys čečėnų kovotojai skiriasi nuo „naują tvarką“ įvesti siekiančių komunistų teroristų Lotynų Amerikoje ar kitur), partizanų kovos tęstinumas su prarastosios valstybės struktūromis ir t. t.

Norėdami aiškiau suprasti Lietuvos partizanų vietą partizaninio karo istorijoje ir teroro istorijoje, į partizaninį karą kaip reiškinį ir sampratą pažvelkime istorinėje perspektyvoje.

Klasikinėje karo teorijoje partizanų nėra. Iki XVIII a. pabaigos jie buvo traktuojami kaip plėšikai ar piratai. Didysis generolas Carlas von Clausewitzas pripažįsta partizaniniame kare naują iškilusią karo „potenciją“, nors ir dvejoja dėl partizano vietos karo teroro istorijoje. Pateikdamas kariuomenės apibrėžimą, jis rašo, kad tai yra „kovinė masė, esanti viename ir tame pačiame karo teatre“. Tačiau „vargu ar galima kiekvienam partizanui, nepriklausomai veikiančiam tolimoje provincijoje, taikyti kariuomenės pavadinimą, nors šis faktas niekada nekrenta į akis, kai kalbama apie Vandėjos armiją per prancūzų revoliucinį karą, nepaisant to, kad ši armija dažnai nebuvo stipresnė [negu pavieniai partizanai]“².

Partizanų kaip reiškinio ir sąvokos atsiradimas susijęs su dviem dalykais.

Pirma, karo totalizacija. Prancūzų revoliucijos metu vyksta masinė mobilizacija ir su ja pamažu nusitrina perskyra tarp kario ir civilio, kariaujančių kariuomenių ir neutralių gyventojų. Anksčiau karas buvo suvokiamas kaip gerokai formalizuotas ir simboliškas dviejų karinių pajėgų turnyras, vykstantis pagal griežtai apibrėžtas taisykles ir garbės kodeksą. Šiai sampratai nykstant, kare stiprėja „žūtbutinės kovos“ elementai, priešinininko visiško sunaikinimo arba priešinimosi bet kokia kaina motyvai. Karo samprata išsiplėčia, į ją įtraukiamos nereguliaraus karo formos ir metodai: veikimas prieš užnugaryje ar jo užimtoje teritorijoje, diversijos, sabotazas, teroro aktai prieš okupuojančią kariuo-

menę ar pan. Apskritai vis didėjanti karo totalizacija – tai vienas giluminių procesų, glaudžiai susijusių su politinės „priešo“ ir „draugo“ perskyros totalizacija. Politikos plotmėje šis procesas lemia, kad vis labiau politizuojamos nuo konvencinio politikos supratimo nutolusios sritys: pavyzdžiui, XX a. politinio veikimo sfera tampa kultūra ir menas. Analogiškai išsiplėčia ir karo samprata; jis kariaujamas visomis įmanomomis priemonėmis ir visose plotmėse. Paskutinė, totalitarinė, karo totalizacijos stadija – represijos prieš civilius gyventojus, užkariautos teritorijos socialinės tvarkos griovimas bei genocidas. Tai būdai, prieš kuriuos nublanksta tokie „senieji“ partizaniniai metodai kaip diversijos, sabotazas ar teroro aktai prieš okupacinę administraciją.

Antras dalykas, turėjęs įtakos partizanų reiškinio ir sąvokos atsiradimui, – karo erdvės išsiplėtimas. Jį lėmė tiek technologinė raida, tiek kultūriniai ar civilizaciniai pokyčiai. Pagal ankstesnę klasikinę sampratą karas vyko „plokštumoje“, griežtų karo konvencijų apibrėžtame karo teatre, o partizaninis karas jame atveria papildomą užnugario matmenį. Partizaninio karo poveikį konvenciniam karo teatrui Carlas Schmittas prilygina tam poveikiui, kurį povandeninių laivų atsiradimas turėjo jūrų mūšiui: jūrų mūšio lauke, kuris anksčiau vyko vienoje plokštumoje – vandens paviršiuje, atsiveria papildomas gelmės matmuo³.

Šis procesas tęsiasi: kartu su modernėjančia technika vis labiau išsklinda karo geografinė samprata, vyksta savotiška „globalizacija“; anksčiau karo teatre vyravusios „karinės masės“ išsiskirsto į pavienius „epizodus“, kur riba tarp karo lauko ir užnugario, tarp kario ir civilio darosi vis sąlygiškesnė, nereikšmingesnė. Pavyzdžiui, kiekvienas čečėnas potencialiai yra karys – tą suvokdama rusų kariuomenė internuoja, grobia ir žudo jaunus čečėnų vyrus, nepaisydama teisinių ar formalių kario ir civilio skirtumų. Kaip ra-

dikaliai gali išsiplėsti karo erdvės samprata, parodė Al Qaeda teroristai, karo veiksmus išplėtę po visą „priešo“ teritoriją, kai mūšio lauku tapo Niujorkas, Florida ir Vašingtonas.

Keičiantis geopolitinei karo erdvės sampratai, kinta ir konvencinio karo koncepcija. Jame atsiranda vis daugiau partizaninio karo metodų (pavyzdžiui, fronto linijos nykimas, veikimas mažomis grupėmis prieš užnugaryje ir pan.).

Tad partizanas yra karo totalėjimo ir karo erdvės išsiplėtimo figūra. Lietuvos partizanai tame kontekste – daugeliu požiūrių unikalus ir paradoksalus reiškinys⁴.

Konvencinėje sampratoje partizanai išskyla pirmiausia kaip socialinės ar visuomeninės tvarkos ardytojai prieš kontroliuojamoje teritorijoje⁵. Tačiau Lietuvos partizanams būdingas ne socialinės tvarkos *ardymo*, bet ligtolinės valstybinės-teisinės sąrangos ir esamos socialinės tvarkos *gynimo* imperatyvas. Vietoj destruktivios intencijos jie išpažįsta legalumo atkūrimo siekius, mėgindami išlaikyti valstybingumo struktūras sovietų okupacijos sąlygomis (rinkimų sabotavimas, okupacinių institucijų naikinimas, valstybingumo struktūrą pakartojanti Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio Tarybos veikla ir t. t.).

Pasak C. Schmitto, partizanas pagal konvencinį apibrėžimą veikia „gelmėje“, kur uniforma gali atnešti mirtį. Šia prasme Lietuvos partizanai yra nenuoseklus paradoksas – jų siekis nešioti uniformą ir pagal galimybes kurti reguliarią kariuomenę primenančias struktūras prieštarauja partizaninio karo veiksmingumo sumetimams.

Taigi politinės filosofijos požiūriu Lietuvos partizanai yra savitas reiškinys. Jų pasi-

priešinimo sąjūdis – tai ne tik mėginimas kariauti būtent *regularų* karą kitomis sąlygomis ir priemonėmis. Jų veiklai apskritai būdingas siekis nekonvenciniu būdu atkurti valstybingumo ir teisėtumo struktūras. Tai savotiškas mėginimas sovietinėje antivalstybėje atkurti teisinę valstybę, remiamą gyventojų, teisėtai reprezentuojamą ir kt.

Apskritai Lietuvos partizanų kova prieštarauja epochos tendencijoms ir partizaninio karo evoliucijos kryptims. Jų karo metodai būtų visiškai neveiksmingi taip kontroliuojant teritoriją, kaip leidžia šiuolaikinės technologijos. Nuo jų darosi vis sunkiau apsaugoti alternatyvios tvarkos saleles (kaip ir reguliarios pasipriešinimo kariuomenės regimybę).

Galbūt todėl, kad partizanai nepriėmė totalizacijos logikos, jų kova ir nebuvo tokia sėkminga, kokia būtų galėjusi būti. Galima manyti, kad Lietuvos partizaninio karo paradoksalumas iš dalies ir buvo jų nesėkmės priežastis: partizanai neprisitaikė prie miesto kovos sąlygų, radikalaus karinės-politinės erdvės pakeitimo. Kita vertus, totalitarinio sekimo sąlygomis tai gal net nebūtų buvę įmanoma. Galiausiai partizanų siekis kurti alternatyvios, rezistencinės teisinės-valstybinės santvarkos saleles (ir jį lydintys reikalavimai nekolaboruoti su okupantais) galbūt labiau tiko kaime. Viešojoje ir stebimoje miesto erdvėje okupantams buvo daug lengviau užtikrinti kolaboravimą ir konformizmą, tad kova miesto sąlygomis būtų reikalavusi išsižadėti visam partizanų sąjūdžiui būdingo siekio užtikrinti teisėtumą ir valstybingumo struktūrų tęstinumą. Taigi neišsižadėdamas esminio savo kovos pobūdžio šis sąjūdis turbūt nė nebūtų galėjęs pereiti į miesto erdvę.

Nuorodos

¹ Ženevos konvencijoje „Dėl elgesio su karo belaisviais“ išvardijamos tokios sąlygos, kurių besilaikančius „organizuotų pasipriešinimo sąjūdžių“ dalyvius Konvencija gina: jiems vadovauja už savo pavaldinius atsakingas asmuo; jie nuolat nešioja skiriamąjį iš tolo nesunkiai atpažįstamą ženklą; atvirai nešioja ginklus ir vykdo operacijas laikydamiesi karo įstatymų bei papročių. Šie nuostatai buvo faktiškai pasenę jau juos priimant 1949 m. rugpjūčio 12 d.

² C. Schmitt, *Theorie des Partisanen. Zwis-*

chenbemerkung zum Begriff des Politischen, Berlin, 2002, S. 50–51.

³ Ibid., S. 72–73.

⁴ Svarbu suvokti, kad vertindami ir interpretuodami partizanų veiklą, turime remtis pirmiausia pačių partizanų savęs supratimu, jų diskursu apie save, tegu ir kritiškai skaitomu. Kitas to paties karo sutotalinimo, dėl kurio ir atsirado partizaninis karas, rezultatas yra tai, kad karas kariaujamas ir diskurso lygiu – nebelieka „civilio“, neįpainioto į ideologinį karą, diskurso. Nebelieka neutralios vertinimo erdvės, yra tik liulanti dviejų konfliktuojančių diskursų pelkė.

⁵ C. Schmitt, op. cit., S. 75.